

Kitap Tanıtma:

TUBA YILDIZ, *Geleniğin Hukuku Osmanlı'nın Adaleti Dürzüler ve Mârûniler*, Vadi Yayınları, İstanbul 2020, 334 s. ISBN: 978-605-9114-13-4.

Türkiye'de tarih çalışmaları, Kıta Avrupası'nın tarih yazım anlayışıyla son yıllarda oldukça paralellik göstermektedir. Özellikle önemli şahsiyetler, olay ve olgular üzerine kurulu olan "büyük anlatı" yerine çevre, iklim, kent, sosyal, kültür ve etno-mezhep gibi alanlara odaklanan mikro tarih araştırmaları ön plana çıkmaktadır. Elbette Türkiye'de kitap yayıncılığında artan çeşitliliğin genelde sosyal bilimler ve özelde tarih alanındaki bu olumlu gelişmede katkısı büyüktür. Tuba Yıldız'ın 2018 yılında İstanbul Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı'nda yaptığı doktora tezine dayanan kitap, sözü edilen mikro tarih çalışmalarına bir örnektir. Kitap diğere bir yönüyle, sadece "kronolojik bir tarih" çalışması değil, aynı zamanda hukuk ve inanç sosyoloji gibi disiplinlerden faydalanan "tematik bir çalışma" niteliğindedir. Eser, modern dönem Osmanlı'nın Cebel-i Lübnan bölgesindeki Dürzî ve Mârûnilerin hukuk davalarına dayanarak bu iki kadim toplumun iç dinamiklerini, devlet-toplum ilişkisini ve uluslararası nüfuz mücadelelerini irdelemektedir. Kitabın öne çıkan ilk metodik özelliği Dürzî ve Mârûniler özelinde karşılaştırmalı bir anlatıma sahip olmasıdır. Bu yöntemle, bölgeye dair öne çıkan çalışma ise Maurus Reinkowski'ye aittir¹.

Kitap, giriş ve sonuç kısımlarının yanı sıra dört ana bölümden oluşmaktadır. Belli tarih aralığında öne çıkan olay veya uygulamalar temalaştırılarak oluşturulan bölümler, kronolojik olarak ilerlemektedir. Giriş bölümü, kitabın ana bölümlerinin sorunsallarına, kullanılan yöntem ve kaynaklara dair açıklamaları içermektedir. Ayrıca kullandığı kaynakları kategorize etmek gerekirse, Osmanlı Arşivi'nin yanı sıra yerel literatür ve arşivden yararlandığı görülmektedir. Bu bağlamda yazarın kaynak dili olarak Arapça'yı kullanabilmesi, nitelik açısından değerlidir. "Usul ve Kaynaklar" başlığında ise yazarın, Cebel-i Lübnan, Dürzî ve Mârûniler ile ilgili literatür tanıtımıyla yetindiği görülmektedir (s. 17-25). Bu kısımda literatür tanıtımından ziyade özgünlüğü konusunda yapılacak analitik bir literatür tartışması, çalışmanın literatürde nasıl bir boşluğu doldurduğunu göstermesi açısından katkı sağlayıcı olurdu. Birinci bölüm, modern dönem öncesinde coğrafya olarak Lübnan'a ve araştırmamanın iki öznesi olan Dürzî ve Mârûnilerin inançlarına, Osmanlı Devleti öncesi ve sonrası sosyo-politik durumlarına dair tarihsel bir arka planı içermektedir. Bu bölümde yazarın öne çıkardığı temalardan birincisi coğrafya ile inanç/mezhepler arasındaki ilişki-

1 Yıldız'dan farklı olarak Reinkowski, Cebel-i Lübnan ile Kuzey Arnavutluk/İşkodra bölgeleri arasındaki mukayeseli çalışmasıyla bilinmektedir. Detay için bk. Maurus Reinkowski, *Düzenin Şeyleri, Tanzimat'ın Kelimeleri – 19. Yüzyıl Osmanlı Reform Politikasının Karşılaştırmalı Bir Araştırması*, çev. Çiğdem Canan Dikmen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.

dir. Yıldız, Lübnan'ın etno-mezhepsel olarak oldukça heterojen bir yapıya sahip oluşunda bölgenin dağlık coğrafyasının belirleyici olduğunu vurguluyor. Ona göre, Lübnan “baskın dini ideolojiler”den kaçan mezhep gruplarının sığınma alanıydı. Özellikle bölgedeki dar patikalar ve sarp geçitler, grupların birbirine karışmasını engelleyip sosyo-kültürel dokularını korumalarını sağladı (s. 40-41). Bu bölümün ikinci teması ise mezhepsel yapı ile toprak sistemi arasındaki bağa ilişkindir. Üretim ilişkilerinin hala toprağa dayandığı klasik dönem Lübnan'ında toprak hakimiyeti ile “yerel elitler”in² otoritesi arasında güçlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Devlete ait bir kısım vergilerin iltizama verilmesi olan Mukâtaa sistemi³, Dürzî ve Mârûnîlerin gerek kendi iç ilişkilerinde gerek siyasi iktidarla ilişkilerinde birinci derecede belirleyiciydi. Diğer taraftan Emirlikler dönemi olarak tanımlanan bu aşamada Osmanlı Devleti, bölgede güçlü bir aktör olmaktan öte bölgeyi aracı kadrolarla yönetmeyi tercih etmek zorundaydı. Bu çerçevede yazar, mezhep esasına dayalı mukâtaacı ailelerin iktidar mücadeleleri ve hukuki pozisyonları toprak yönetimi üzerinden yürüdüğünü vurgulamaktadır (s. 63). Özellikle yerel liderlerin hukuk üzerindeki nüfuzlarını tartışmaya açan yazar, iktidar-adalet ilişkisinin mezhep temelli sorunları nasıl tetiklediğine açıklık getirmektedir (s. 76-87). Ancak bu bölümde yazar, kitabın genelinde koruduğu sade ve anlaşılır anlatıdan kısmen koparak cümlelerde yer yer “neşet eden”, “nesh etmiş”, “tevil”, “intisab etme”, “gaybet”, “şerîki” ve “zâhiri” gibi genel okuyucu kitlesinin yabancı kalabileceği kelimelere yer vermektedir. Bu durum anlatımı oldukça zorlaştırıyor (s. 45-46, 49). Yazar, bu kelimeleri tercih ettiyse de anlamlarını veya günümüz Türkçedeki karşılıklarını dipnot veya parantez içinde verebilirdi.

İkinci bölümde yazar, Dürzî ve Mârûnîlerin hukuk-siyaset arasındaki karmaşık ilişkiler yumağını onların adli birimlere yansıyan davaları üzerinden çözmeye çalışıyor. Davalardan ortaya çıkan sonuç, toplulukların kendi aralarındaki ve devlet ile topluluklar arasındaki ilişkinin koşullara göre göreceli olduğudur. Örneğin Hanefî yorumunun merkezde olduğu Osmanlı hukukunun, karar alım aşamalarında toplulukların inanç ve geleneklerinden doğan normları göz ardı etmediği gözlemleniyor. Dürzîlerde örneğin miras gibi “ahval-i şahsiye” davalarında mezhep inancına göre kızlar mirastan yararlanamazken Hanefî hukukunda ise kızlar mirastan pay alabilmekteydi. Ancak kadınların tercihini zaman zaman resmi hukuktan değil “geleneğin hukuku”ndan yana kullandıkları anlaşılmaktadır (s. 115). Mârûnîlerde ise davaların sonuçları üzerinde yerel iktidarla cemaat arasındaki ilişki ağı oldukça belirleyiciydi. Kilise, Emirler ve Fransa gibi güç odakları arasında Mârûnîlerin tercihlerini sosyo-ekonomik kaygılar belirlemekteydi. Örneğin Mârûnî Hazinler ailesi için kazanımlar söz konusu olduğunda İslam hukukunu Mârûnî hukukuna tercih ettikleri gö-

2 Osmanlı Devleti'nde taşrada merkez ile tebaa arasındaki otoriteleri veya güç odaklarını tamamlamak için bu kavramı Karen Barkey kullanmaktadır. Detay için bk. Karen Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlılar – Bir Karşılaştırmalı Tarih Perspektifi*, çev. Ebru Kılıç, Versus Yayınları, İstanbul 2011.

3 Mukâtaa ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Genç, “Mukâtaa” *İslam Ansiklopedisi*, C 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s.128-132.

rılmaktadır (s. 144-145). Sonuç olarak bu bölümde yazar, mevzu siyasi, sosyal ve ekonomik kazanımlar olduğunda her iki topluluğun kimlik aidiyetlerinin silikleştiği mesajını dava örnekleri üzerinden net bir şekilde veriyor.

Üçüncü bölümde, artık Osmanlı Devleti'nin Lübnan'a Tanzimat parametreleriyle yaklaştığı ve merkezîyetçi bir devlet tasavvurunun temel politika olduğu "yeni düzen" arayışlarının bölgedeki karşılığı işlenmektedir. Osmanlı Devleti'nin Lübnan'da kurmak istediği "yeni düzen" ile "mevcut düzen" arasındaki gerilim ve İngiltere, Fransa gibi büyük güçlerin bölgede önemli bir aktöre dönüşmesi bu bölümün ana temalarıdır. Osmanlı Devleti, emirlikler yerine çift kaymakamlık sistemiyle Lübnan'ı ve dolayısıyla Mârûnî ve Dürzîleri yönetme kapasitesini artırmayı hedeflemekteydi. Ancak Osmanlı "yeni düzeni"ni dahi mevcut sosyal dokuyu göz önüne alarak inşa etmeye çalıştı. Dolayısıyla, çift kaymakamlığın sınırlarını Dürzî ve Mârûnî cemaatlerinin nüfus ve nüfuz sahaları belirliyordu. Yıldız, bu durumla "Cebel-i Lübnan tarihi, ilk kez resmi olarak mezhep temelli yönetimlere sahne oldu..." demektedir (s.192). Bu, diğer bir deyişle otoriteyle ilişkide mezhep kimliğinin kurumsallaşması anlamına gelmekteydi. Bu gelişme, Lübnan'ın sonraki yüzyıldaki siyasi karakterinde bir kilometre taşıdır. Yıldız, emirliklerin yerini dolduran Dürzî ve Mârûnî kaymakamlar döneminde yine dava örnekleri üzerinden eski otoritelerin gölgesini ayrıca vurguluyor. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin Lübnan'daki düzen arayışında dış güçlerin müdahil oluşu, yeni bir süreç olarak öne çıkmaktadır. İngilizlerin Dürzîler, Fransızların ise Mârûnîler üzerinden bölgede nüfuz oluşturma girişimlerinin gündelik hayata ilişkin adli davalara dahi yansıdığı gözlemlenmektedir. Örneğin Fransa'ya ait olan bir ipek fabrikasında kavga eden biri Dürzî diğeri Mârûnî olan iki işçinin davası, diplomatik bir krize neden olabiliyordu (s. 229). Ancak böylesi detaylı bilgilere yer veren yazarın, Lübnan'ın siyasi geleceği üzerinde belirleyici olan bu durumu "yabancı müdahalesi" olarak tanımlamak yerine İngiltere ve Fransa'nın bu "müdahalelerini" 19. yüzyılın egemen kolonyal politikası etrafında kavramsallaştırması beklenirdi. Çünkü gerek misyonerler gibi sosyal örgütlenmeler gerek konsolosluklar ve elçilikler gibi siyasal kurumlarla dönemin Büyük Güçlerinin merkezinde, kolonyal/sömürgeci rekabet vardı. Dolayısıyla "kolonyalizm" ve "oryantalizm" gibi kavramlar ve onlara dair literatür, bu aşamada yazarın detay odaklı perspektifine büyük katkı sunabilirdi⁴.

Dördüncü bölümde ise, Cebel-i Lübnan'ın idari yapılanmasında yeniden düzenlemeye gidildiği 1861-1914 yılları arası mutasarrıflık dönemi ve bu dönüşümün adli/siyasi mercilerdeki yansımaları ele alınmaktadır. Osmanlı Arşiv Kataloğunda Lübnan'a dair belgeler, yazarın bu bölümdeki ana kaynağını oluşturuyor. Osmanlı'yı daha önce çift kaymakamlık yapılanmasına götüren koşullar ile mutasarrıflık sistemini tercih ettiren nedenler paraleldi: Devlet egemenliğinin muhafazası. Ancak, devleti böylesi bir idari yapılanmaya zorlayan

4 Bu kavramlara dair bk. Ania Loomba, *Kolonyalizm-Postkolonyalizm*, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000; Edward W. Said, *Şarkiyatçılık – Batı'nın Şark Anlayışları*, çev. Berna Ülner, Metis Yayınları, İstanbul 2014.

koşullar oldukça bunalımlı bir süreci barındırmaktaydı. 1860 yılında Dürzî ve Mârûniler arasında binlerce kişinin ölümüne neden olan çatışma ve burada büyük güçlerin nüfuz devşirme girişimleri, Bâb-ı Âli'yi acil önlem planlarını uygulamaya zorladı. Öyle ki 1861 Mutasarrıflık Nizamnamesi Osmanlı ile İngiltere, Rusya, Fransa ve Avusturya'nın temsilcileri arasında imzalandı. Bu nizamname, diğer devletlerin Lübnan üzerindeki nüfuzlarının Osmanlı tarafından tanınmasının resmi bir belgesi niteliğindedir. Ayrıca yerel halkın temsil edileceği bir idare meclisi kuruldu. Ancak bu temsilcilerin kendi cemaatleri tarafından seçilmesini yazar, Lübnan özelinde bir gelişme olarak vurgulamaktadır (s.249). Bu süreçte de siyaset-hukuk, gelenek-modern arasındaki gerilim devam etmektedir. Özellikle cemaatler arasındaki davalarda uluslararası müdahalelere bağlı olarak Osmanlı merkezi yönetimin pragmatist yaklaşımı ön plana çıkmaktaydı. Örneğin Amerika'ya göç etmek isteyen Dürzîlerin davası yabancı kamuoyuna yansımadan önce Dürzîliği Müslümanlıktan ayrı bir cemaat olarak niteleyen Osmanlı'nın onları daha sonra "muhacirin-i İslam" olarak tanımladığı görülmektedir (s. 275-276). Benzer pragmatist yaklaşım cemaatlerde de vardı. Davalarında "gelenek'in hukuku mu yoksa nizamnamenin hukuku mu?" uygulanacağı sorunsalı biraz da kazanımlara bağlı kalıyordu. Sonuç olarak yazar, Dürzî ile Mârûnilerin mahkeme davalarına dayanarak Osmanlı Lübnan'ındaki idari yapı, cemaatlerin hukuki statüleri ve uluslararası güçlerin pozisyonunun koşullar doğrultusunda dönüşüm geçirdiğini ve bu dönüşümlerde mevcut siyasi/ekonomik önceliklerin birinci derecede belirleyici olduğu mesajını vermektedir.

Son olarak, kitabın özellikle her bölümünde sonuç kısmının olması bölümlerdeki mesajın netleşmesi bağlamında faydalı olmuş. Yalnız özellikle bölgeye dair yerli ve yabancı literatür ile arşiv kaynakları gibi çeşitli yazılı materyal kullanan yazarın iki harita dışında görsel verilerden fazlaca yararlanmadığı görülüyor. Kitabın sonunda gerek Lübnan'a gerek Dürzî ve Mârûnîlere dair bir fotoğraf albümü veya ara sayfalarda yer yer fotoğraflar verilseydi, biz okuyucuların konuya dair görsel hafızasına kuşkusuz katkı sağlardı. Buna rağmen bu kitap, metot, kaynak ve sorunsalları itibarıyla genelde Osmanlı Lübnan'ının, özelde Dürzî ve Mârûnî cemaatlerinin tarihine dair ileriki çalışmalara değerli veriler ve sorunsallar sunmuştur.

Dr. Fasih Dinç
Ardahan Üniversitesi